

УДК 37.014(1-72)

© Друганова О. М., Цебрєнко А. В., 2017

<http://orcid.org/0000-0002-5985-8293>

<http://orcid.org/0000-0003-2144-392X>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1115915>

О. М. Друганова, А. В. Цебрєнко

ПРИВАТНА БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ДОБРОЧИННА ДОПОМОГА ЯК ЗАСІБ СТИМУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті доведено, що важливу роль у стимулюванні діяльності вчителя в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття відіграла приватна благодійна діяльність та добродчинна допомога приватних осіб та асоціацій різного типу та спрямування. Установлено, що вільні громадські організації, що були засновані наприкінці ХІХ століття та функціонували у Києві, Харкові та ін. містах, надавали незаможним учителям (колишнім і працюючим) грошову та інші види допомоги.

Виявлено, що важливу роль у стимулюванні діяльності вчителя відігравали київські товариства, такі як-от: Київське Товариство грамотності, при якому було відкрито Довідкове бюро, Товариство взаємної допомоги працюючим та колишнім учителям початкових народних училищ Київської губернії, Київська обласна професійна учительська Спілка тощо.

З'ясовано, що серед харківських асоціацій благодчинну допомогу працівникам на ниві освіти надавали – Харківське товариство викладачів, до складу якого входили лише викладачі середніх навчальних закладів – гімназій, Харківське Товариство взаємодопомоги вчителів і вихователів, з ініціативою створення якого виступив вчитель Харківського реального училища І. Власовський. Діяльність цих товариств сприяла підвищенню матеріального добробуту та зростанню професійного рівня вчителів.

Ключові слова: *приватна благодійність, добродчинна допомога, стимулювання, діяльність, вчитель, Україна.*

Друганова Е. Н., Цебрєнко А. В. Частная благотворительная деятельность и благотворительная помощь как способ стимулирования деятельности учителя в Украине (вторая половина ХІХ – начало ХХ столетия). *В статье доказано, что важную роль в стимулировании деятельности учителя в Украине во второй половине ХІХ – начале ХХ века играла частная благотворительная деятельность и благотворительная помощь частных лиц и ассоциаций различного типа и направления. Установлено, что свободные общественные организации, которые были основаны в конце ХІХ века и функционировали в Киеве, Харькове и др. городах,*

оказывали малоимущим учителям (бывшим и работающим) денежную и другие виды помощи.

Выявлено, что важную роль в стимулировании деятельности учителя играли киевские общества, такие как: Киевское Общество грамотности, при котором было открыто Справочное бюро, Общество взаимной помощи работающим и бывшим учителям начальных народных училищ Киевской губернии, Киевский областной профессиональный учительский Союз и др.

Установлено, что среди харьковских ассоциаций благотворительную помощь работникам на nive образования оказывали – Харьковское общество преподавателей, в состав которого входили только преподаватели средних учебных заведений – гимназий, Харьковское Общество взаимопомощи учителей и воспитателей, с инициативой создания которого выступил учитель Харьковского реального училища И. Власовский. Деятельность этих обществ способствовала повышению материального благосостояния и росту профессионального уровня учителей.

Ключевые слова: частная благотворительность, благотворительная помощь, стимулирование, деятельность, учитель, Украина.

Druhanova O. M., Tsebrenko A. V. Private charitable activities and voluntary assistance as a means of stimulating the teachers' work in Ukraine (second half of the nineteenth and early twentieth centuries). The article proves that private charitable activities and voluntary assistance of individuals and associations of different types and focus were important for stimulating the teachers' work in Ukraine in the second half of the XIXth – at the beginning of the XXth century. It has been established that free public organizations that were found at the end of the XIXth century and functioned in Kyiv, Kharkiv and other cities provided money and other types of assistance to poor teachers (former and in work).

It has been revealed that Kyiv societies were important for stimulating the teachers' work. They were the Kyiv Literacy Society, where an information desk was found, the Society of mutual assistance to teachers in work and former ones of elementary public schools of the Kyiv Province, Kyiv Regional Professional Teaching Union and others like that.

It has been determined that some Kharkiv associations also provided voluntary assistance to workers in the field of education. They were the Kharkiv Association of Teachers, which included only secondary school teachers, the Kharkiv Society of Mutual Assistance to Teachers, the foundation of which was initiated by the teacher of the Kharkiv Nonclassical Secondary School I. Vlasovsky. The activity of these societies contributed to improving the material well-being and raising teachers' professional level.

Key word: private charity, charity, stimulation, activity, teacher, Ukraine.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Відсутність належної уваги з боку державотворців, перспектив для подальшого самовдосконалення, низький рівень соціальної захищеності, заробітної платні, тощо – усе це зумовило критичну ситуацію, що характеризується відтоком талановитої молоді зі школи. Так, на сьогодні учительська професія є однією з найбільш непопулярних серед молоді – майбутніх абітурієнтів. Про це нещодавно у своєму інтерв'ю зауважив ректор Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Віктор Андрущенко. «Матеріальний стан школи та заробітна плата – це показник того, кого і як шанує держава й яким чином вона турбується про майбутнє. Бідний учитель у злиденній школі навряд чи зможе навчити учня бути успішним», – наголосив професор [6, с. 2].

У цьому контексті особливого значення набуває дослідження досвіду стимулювання діяльності вчителя в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття. Саме в цей час відбуваються суттєві зміни у всіх сферах життя суспільства. Зокрема, під впливом політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх факторів відбувається стрімкий розвиток приватної ініціативи в освіті України – створюються приватні благодійні асоціації, збільшується кількість осіб, що надавали добродійну допомогу, які спрямовувалися на вирішення нагальних проблем вітчизняного шкільництва, зокрема, його працівників – вчителів та вихователів різних типів навчальних закладів.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Установлено, що порушене питання лише побічно висвітлювалося у дослідженнях предметом аналізу яких були: роль благодійної діяльності в розвитку освіти в Україні у різні історичні періоди (О. Друганова, А. Нарадько, А. Туманова та ін.); питання підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні у різні історичні періоди (Л. Березівська, Н. Петручок та ін.) тощо.

Мета статті – схарактеризувати приватну благодійну діяльність та добродійну допомогу як засіб стимулювання діяльності вчителя в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що проблема визначення місця вчителя в розбудові національної освіти та його гідного положення й матеріального забезпечення завжди була предметом пильної уваги прогресивної вітчизняної громадськості. Аналіз публікації журналів, що виходили у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття («Воспитание и обучение», «Вестник воспитания», «Народная школа», «Педагогический сборник», «Русская школа», «Світло» тощо) свідчить, що питому вагу у багатьох статтях, що надсилалися до часописів, займали питання щодо принизливого становища та безправного положення вчителів, низького рівня їхньої платні, жахливих умов праці, проживання тощо. «Учитель на селі живе, як горіх при дорозі: хто йде той скубне», – писала С. Русова. «Доглядають за ним усі, кому це до вподоби; його листи, його подорожі, його знайомі – за усе це йде по селу балачка, його приватне життя перед усіма як на долоні, про нього йдуть пересуди й горе йому чим-небудь зневажити кого з «старшин» на селі – до інспектора полетять доноси й посада учителя, його праця, гарне налагоджене діло – усе піде шкереберть», – наголошувала видатна українська просвітелька [10, с. 43].

Установлено, що С. Русова у багатьох своїх працях неодноразово порушувала проблему гідного положення вчителя. Просвітелька зауважувала, що «... самі гроші не утворять гарну справжню школу для люду, що в школі найбільшу вагу має не гарний будинок, не стіни, не книжки, не малюнки, – а творчу силу дає їй людина, яка там працює, що джерело освіти – то учитель або учителька» [10, с. 36]. Ідеалом для С. Русової був освічений, свідомий вчитель, не змучений, не стурбований вічною думкою: як би не викликати гніву чи урядника, чи священика, чи місцевого пана [10, с. 43].

Про необхідність гідної матеріальної підтримки вчителів зазначали й інспектори народних училищ. Так, І. Синицький у листі до попечителя Київського навчального округу у 1891 р. зазначав, що вчителі з невисоким рівнем заробітної плати за свою працю (до 200 рублів на рік) не мають змоги самостійно сплачувати участь у педагогічних курсах, обмежують себе й свою родину в усьому необхідному. Шлях вирішення вказаної проблеми дописувач убачав у наданні вчителям стипендій [7, с. 102].

Установлено, що вагому роль у підвищенні матеріального та суспільного становища вчителя у другій половині XIX – на початку XX століття відіграла приватна благодійна діяльність та добродійна допомога, що надавалася вчителям та вихователям навчальних закладів різних типів і рівнів.

Зазначимо, що до аналізу різних форм благодійної діяльності в галузі освіти в різні часи зверталися Д. Багалій і Д. Міллер, П. Георгієвський, С. Гогель, Л. Ляшкевич, Є. Краснопоров, Е. Максимов, О. Пругавін, В. Сперанський, Є. Шумигорський та ін. Усі вони обстоювали думку про безпосередній зв'язок благодійності з християнством. Дослідники зазначали, що однією з найдавніших форм прояву приватної освітньої ініціативи стали благодійні внески кращих вітчизняних представників політичного, громадського та культурного життя країни. Така особиста благодійність мала велике виховне значення, привчаючи до милосердя, любові до ближнього й співчуття, вона створила фундамент для розвитку інших форм благодійності в майбутньому [3, с. 47-48]. Так, С. Карпенко у своїй роботі «Сучасні думки й міркування про повсюдне збагачення, просвітительство, ґрунтовну освіту та благонадійне виховання народу засобами, не обтяжливими для уряду» писав: «У кожній цивілізованій державі кожний благонамірний вірнопідданий є сином своєї вітчизни, а отже, і членом держави. І тому, відповідно до цієї істини, не лише вчинки, але навіть думки й міркування про добробут співвітчизників і своєї батьківщини мають бути священним обов'язком кожного; бо думки, наміри і вчинки, що сягають кінцевої мети буття і втілюють прагнення робити добро ближньому, при їх здійсненні, є найміцнішою підвалиною

морального життя кожного християнина» [4, с. 1]. У такому ж дусі висловлювався й священник І. Гончаревський з нагоди відкриття в місті Харкові приходських попечительств. «Обов'язок милосердя, що виявляється в різних добродійних діяннях, є обов'язок не лише християнський, а загальнолюдський, бо цей обов'язок прищеплюється самою природою людини», – говорив він [9, с. 1].

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що важливу роль у розвитку вітчизняної освіти у другій половині XIX – на початку XX ст. відігравали благодійні організації, об'єднання, комітети, асоціації тощо. З'ясовано, що однією з найпоширеніших форм благодійних об'єднань, що діяли на території України впродовж досліджуваного періоду, були благодійні товариства, ініціаторами створення яких були як приватні особи, так і держава. Приватні благодійні товариства, як стверджував Є. Максимов у роботі «Законодавчі питання громадського піклування про бідних», вперше були організовані за часів царювання Олександра І. «Приватна благодійність, – наголошував дослідник, – отримала законне право на існування» [5, с. 25-26].

Установлено, що приватні благодійні організації створювалися та існували на членські внески, пожертвування, відсотки з недоторканих капіталів і прибутки від різноманітних акцій, які проводили члени товариств для збирання коштів. До останнього пункту належали збори пожертвувань за підпискою, прибуток від публічних лекцій, літературних та музичних вечорів, проведення лотерей, продажу друкованих видань та ін.

До складу більшості вітчизняних приватних благодійних товариств входили почесні та дійсні члени, а також члени-претенденти. Членство в благодійній організації накладало певні обов'язки та надавало права. Так, почесним членом товариства могла стати особа, що надала йому велику матеріальну або моральну допомогу. Розмір грошового пожертвування для почесного членства в благодійному товаристві чітко визначався його статутом (у більшості випадків не менше 100 крб.). Почесні члени звільнялися від сплати членських внесків. Дійсні члени, згідно з положеннями статутів благодійних товариств, повинні були

сплачувати річні членські внески, встановлені статутом товариства, допомагати йому власною працею або фінансово. Почесні та дійсні члени товариства мали право брати участь у його управлінні, приймати постанови тощо. До числа членів-претендентів входили особи, які бажали стати дійсними членами й усіляко допомагали товариству працею або фінансово, сплачуючи не менше встановленої суми. Члени-претенденти не брали участі в управлінні товариством.

Процедура створення благодійного товариства була досить складною. Так, проект статуту товариства та прохання про дозвіл діяльності передавалися від нижчих ланок державного управління до вищих і затверджувалися імператором. Зауважимо, що при юридичному оформленні дозволу на заснування благодійної організації уряд надавав перевагу здебільшого тим об'єднанням осіб, які були ініційовані «зверху» (зокрема, створені імператором, членами його сім'ї або під їх патронатом). Місцева ініціатива не схвалювалася [3, с. 387-388].

Аналіз історико-педагогічних джерел засвідчує, що поява й активний розвиток добродійної підтримки працівників освіти з боку вітчизняних меценатів та їх об'єднань припадає на другу половину XIX – початок XX століття. Так, важливу роль у стимулюванні діяльності вчителя відіграло Київське товариство грамотності, яке було засновано у 1882 році. Одним із важливих напрямів діяльності новоствореного товариства, як зазначалося у статуті було: «нагородження кращих учителів за їхню працю, створення умов для підвищення їхнього фахового рівня тощо» [7, с. 98]. Зазначимо, що з метою організації підвищення кваліфікації вчителів товариством було організовано педагогічні курси. Останні діяли за рахунок Товариства, а також добровільних внесків від приватних осіб. Слухачами курсів міг стати будь-який із вчителів, який виявив бажання [7, с. 102].

Установлено, що Київське товариство грамотності організовувало та проводило курси для вчителів початкових і церковнопарафіяльних шкіл. Вчителям, які не мали можливості власним коштом сплачувати за навчання, Товариство надавало стипендії, а також житло у м. Києві. Так, із 50 слухачів

курсів – 20 отримували стипендію, усі інші вчилися за власний кошт або за кошти організацій що їх направили.

Зазначимо, що з жовтня 1899 року при Київському Товаристві грамотності діяло Довідкове педагогічне бюро для вчителів та вчительок, метою якого було: надання довідок і рекомендацій із різних педагогічних питань; ілюстрацій, пояснень до колекцій і навчальних посібників Музею Київського Товариства грамотності; влаштування безкоштовних квартир для вчителів, які приїздили до Києва під час канікул для збагачення знань; допомога вчителям у працевлаштуванні. У перші роки діяльності бюро до нього звернулося 108 вчителів, яким було запропоновано 40 вакантних місць. Проте влаштовано було лише 4 особи [2, с. 67].

За даними історико-педагогічних джерел [1; 7], у місті Харкові в 1890 р. з ініціативи вчителя Харківського реального училища І. Власовського було організовано Товариство взаємодопомоги вчителів і вихователів, статут якого було затверджено Міністерством освіти в тому ж році.

Головне завдання Товариства, як зазначалося в його статуті, – допомога вчителям у пошуках вакансій, дешевого житла, а також надання фінансової підтримки у вигляді позик. Підтримку Товариству надавали такі відомі в місті та за його межами особи, як М. Шимкова, графиня В. Капніст, А. Рейнгардт та ін. До складу Товариства входили дійсні члени – особи жіночої статі, які мали звання домашньої вчительки або атестат про закінчення навчального закладу I–II розряду, та члени-претенденти – вчителі та вихователі обох статей.

Зазначимо, що кількість осіб, які входили до складу благодійної організації, постійно збільшувалася. Так, під час заснування Товариства у ньому нараховувалося 57 членів, а через два роки їх кількість збільшилася до 374, з яких 309 були дійсними. Товариство передбачало створення так званого «будинку працелюбства», в якому б тимчасово непрацюючим освіченим жінкам надавалася можливість виконувати роботу на замовлення, наприклад, переписувати ділові папери, перекладати з іноземних мов, вишивати, креслити та ін. Зазначимо, що по

допомогу в пошуку роботи до Товариства в 1892 р. звернулося 277 осіб, з яких 177 могли її отримати.

Кількість товариств, що надавали різноманітну допомогу працівникам освіти, значно збільшилася на початку ХХ століття. Так, у 90-х рр. виникають нові провідні організаційні форми приватної ініціативи в галузі освіти – вільні просвітницькі організації. Серед них насамперед привертають увагу професійні організації працівників освіти, до яких В. Чарнолуцьким було віднесено: Учительські організації, Організації бібліотекарів, Організації письменників, Організації працівників мистецтва і театру, Російське товариство книгопродавців і видавців. Головними завданнями зазначених асоціацій було:

- надання незаможним учителям (колишнім і працюючим) у початкових народних училищах грошової допомоги та інших видів допомоги, не пов'язаних із витратами з каси товариства;

- піклування про розвиток театральної справи та покращення становища діячів сцени; встановлення ділових взаємовідносин між особами, що безпосередньо пов'язані з книжковою та видавничою справою;

- сприяння вдосконаленню бібліотечної справи та співробітництву бібліотекарів і аматорів бібліотечної справи та бібліографії [12].

Установлено, що у 1907 р. у Києві діяло Товариство взаємної допомоги працюючим та колишнім учителям початкових народних училищ Київської губернії, яке надавало фінансову підтримку респондентам [7].

У 1916 р. у Харкові було створено Харківське товариство викладачів, до складу якого входили лише викладачі середніх навчальних закладів – гімназій. Зазначимо, що товариство надавало фінансову підтримку гімназії, заснованій викладачами Третьої харківської гімназії, а також планувало у майбутньому відкрити ще декілька середніх та вищих навчальних закладів.

У контексті аналізу досліджуваної проблеми заслуговує на увагу й діяльність Київської обласної професійної учительської Спілки, що була

створена у 1917 році. У переліку функцій асоціації передусім привертають увагу такі, як-от:

1. сприяти підвищенню освітнього рівня вчителів (надання річної відпустки зі збереженням зарплати після кожних 10-ти років роботи, організація закордонних відряджень, відкриття педагогічних інститутів та факультетів, розвиток бібліотечної та музейної справи, видання педагогічних журналів);

2. впливати на законодавчі державні органи шляхом розробки проектів законів, у яких порушувалися б проблеми правового становища й матеріального забезпечення вчителів необхідні для виконання їхнього професійного обов'язку;

3. сприяти поліпшенню матеріального становища членів спілки, забезпечення їх та їхніх сімей засобами для існування [2, с. 67].

Отже, головні завдання Спілки – зробити учителя повноцінним членом суспільства, який має стабільне правове, професійне та матеріальне становище.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що одним із засобів стимулювання діяльності вчителя в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття була цільова допомога вчителям шкіл різних рівнів і типів, яка надавалася як приватними благодійниками, так і просвітницькими асоціаціями й добродійними товариствами у вигляді премій, пожертвувань капіталів, різноманітних речей та книжок, сплати за проживання, організації курсів підвищення освітнього та професійного рівня тощо. Така форма приватної благодійності сприяла розв'язанню правових, професійних, моральних та матеріальних проблем учительства, а також популяризації вчительської професії серед населення того часу.

Важливим для подальшого розгляду вважаємо питання, що пов'язане з визначення суті основних дефініцій «стимул», «стимулювання».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багале́й Д. И. Миллер Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): Истор. Мон. В 2-х т. Т.2. (XIX-й и нач. XX-го века) / Д. И. Багале́й, Д. И. Миллер. – Харьков: Репр. изд., 2004. – 982 с.
2. Березівська Л. Проблема народного вчителя в діяльності Київських просвітницьких організаціях (кінець XIX – початок XX ст.) / Л. Березівська // Рідна школа, 1998. – №2. – С.65-68.
3. Друганова О. М. Приватна ініціатива в освіті України (історично-педагогічний аспект): Монографія / О. М. Друганова. – Харків: ДИВО, 2008. – 556 с.
4. Карпенко С. Современные мысли и предложения о совместном обогащении, просвещении, прочном образовании и благонадежном воспитании народными средствами, не обременяющими правительство / С. Карпенко. – СПб.: В тип. имп. акад. наук, 1860. – 70 с.
5. Максимов Е. Д. Законодательные вопросы общественного попечения о бедных / Е. Д. Максимов // Вестник благотворительности. – 1897. – №6. – С. 22 – 26.
6. Нову школу збудує новий вчитель [Електронний ресурс] // Освіта. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.npu.edu.ua/ua/interv-іu/4068-novu-shkolu-zbuduіe-novyi-vchytel>
7. Отчет общества взаимного вспомоществования учащим и учившим в начальных народных училищах Киевской губернии. Год 3-й. К.: Тип. газ. «Киевские отклики», 1911. – 34 с.
8. Петрошук Н. Р. Розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні другої половини XIX – початку XX століття: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н. Р. Петрошук. – К., 2016. – 250 с.
9. Поучение о благотворительности по случаю открытия в Харькове приходских попечительств о бедных Священника Иоанна Гончаревского. – Харьков: Тип. губерн. правлен., 1896. – 8 с.
10. Русова С. До сучасного становища народного учителя / С. Русова // Світло. – 1912. – №6. – С.36-43.
11. Туманова А. С. Частная инициатива в сфере народного образования дореволюционной России / А. С. Туманова // Вестник ТГУ. Серия: Гуманитарные науки. – Тамбов, 2001. – №2 (22). – С. 30-39.
12. Чарнолуський В. И. Частная инициатива в деле народного образования. Социальное значение, типы, основные вопросы и очередные практические задачи свободных просветительных общественных организаций в современной России / В. И. Чарнолуський. – СПб.: Тип. Александрова, 1910. – IV. – 195 с.